

Зверяков М.І.,

доктор економічних наук, професор,
ректор Одеського державного
економічного університету

Коваленко В.В.,

докторант кафедри банківської справи
Одеського державного
економічного університету

БАНКІВСЬКИЙ КАПІТАЛ: ВИМОГИ БАЗЕЛЯ III

Проведено аналіз рівня капіталізації банківської системи України. Наведено основні вимоги, викладені в новій угоді — Базелі III, до власного капіталу, формування резервів, показників ліквідності.

The analysis of capitalization level of the banking system in Ukraine is conducted in the article. The basic requirements are presented, laid down in the new agreement of Basel III in relation to minimum requirements to the property asset, forming of backlogs and indexes of liquidity.

Ключові слова: банківський капітал, капіталізація, банківські установи, рівень ліквідності, буфери капіталу.

Через особливий статус і роль банків у економіці держави їх діяльність більш прискіпливо регулюється відповідними органами, що знаходить відображення у визначенні каналів формування та показниках оцінювання достатності рівня капіталу банків. На сьогодні основним джерелом їх капіталізації залишається отриманий ними прибуток. Другим за значимістю чинником зростання капіталу банків є залучення субординованого боргу. Дане джерело капіталізації використовується великими банками з високим міжнародним рейтингом.

Почесне місце в авторитетних рейтингах дає змогу великим банкам залучати кредити на міжнародних фінансових ринках. Із організаційної і правової точок зору, до залучення субординованого боргу висуваються менш жорсткі вимоги, ніж при виході на фондовий ринок (розміщення акцій). Залучення субординованого боргу надає можливість розширити коло інвесторів без зниження ваги в капіталі банків дійсних власників. Загалом джерелами збільшення власних коштів для різних груп банків є капіталізація прибутку, збільшення статутного капіталу та залучення субординованого боргу.

В Україні капіталізація групи банків, які контролюються іноземним капіталом, зростає головним чином за рахунок збільшення статутного капіталу. Друге місце серед чинників зростання власних коштів у цій групі банків посіла капіталізація прибутку й сформованих із нього фондів. Слід зазначити, що названі чинники зростання капіталізації переважали в групі малих банків.

З огляду на викладене капіталізація банківських систем усіх країн перебуває під постійним контролем із боку Базельського комітету з банківського нагляду. Отже, дослідження питань упровадження в Україні міжнародних стандартів щодо капіталу банків та оцінювання їх ефективності є актуальним.

Проблемі реалізації міжнародних стандартів щодо формування й оцінки достатності капітальної бази банківських систем і, зокрема, банків присвячено праці таких науковців, як В. Андріанов, К. Жидко, М. Мельничук, В. Міщенко, П. Нагь, О. Костюк, В. Кротюк, М. Кудрявцева, О. Хаб'юк¹. Разом із тим сучасний рівень капіталізації банківської системи досліджено недостатньо. Саме тому автори поставили за мету проаналізувати нинішній рівень капіталізації та охарактеризувати основні міжнародні стандарти Базельського комітету з питань банківського нагляду.

Інтернаціональний характер банківської діяльності створює можливості для виведення значної її частини з-під контролю національних органів банківського нагляду. У зв'язку з цим постала об'єктивна потреба в координації зусиль наглядових органів різних держав щодо регулювання банківської діяльності та створення міжнародної системи банківського нагляду. Ключовим моментом у розроблених міжнародних стандартах виступають мінімальні вимоги до капіталу банків та контроль рівня капіталізації. Останній покликаний забезпечити відповідність рівня капіталізації регулятивним вимогам Базельського комітету з банківського нагляду. Проробленим питанням для вітчизняної банківської системи є прозорість і реалістичність оцінки капіталу. Відповідно до ст. 30 Закону України "Про банки і банківську діяльність", капітал банку поділяється на основний і додатковий². До основного капіталу відносять сплачений і зареєстрований статутний капітал; розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку; надбавки до курсу акцій та додаткові внески акціонерів у капітал; загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик у разі проведення банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

На додатковий капітал накладаються такі обмеження: при розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може становити більш як 100 % основного капіталу; величина субординованого боргу не може перевищувати 50 % розміру основного³. Оскільки в додатковий капітал

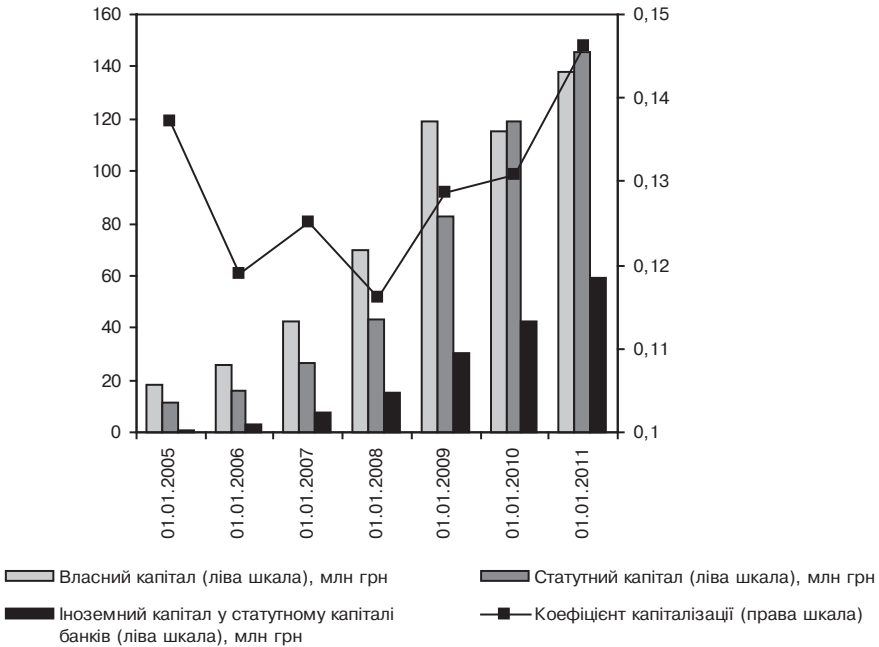
¹ *Андріанов В.* Ограничение банковских рисков: рекомендации Базельского комитета и обязательные нормативы деятельности банков // Банковское дело. — 2004. — № 10. — С. 47—55; *Жидко К.* Нові вимоги Базельського комітету до визначення капіталу, адекватного ризику // Вісник Національного банку України. — 2005. — № 11. — С. 63—65; *Мельничук М.* Проблеми впровадження нових рекомендацій Базельського комітету щодо управління ризиками в банках України // Банківська справа. — 2005. — № 5. — С. 76—82; *Міщенко В., Незнамова А.* Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 1. — С. 4—9; *Нагь П.М.* Основные элементы новых нормативов Базеля II // Международные банковские операции. — 2006. — № 3. — С. 25—37; *Костюк О.М., Абдель-Бакі М., Говорун Д.А.* Чи покращать економічну ситуацію регуляторні реформи Базельського комітету? Прогнозні показники для Єгипту та України // Корпоративна власність та контроль. — 2011. — Т. 8. — № 2. — С. 19—29; *Кротюк В., Куценко О.* Базель II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першою компонентою // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 5. — С. 16—22; *Кудрявцева М.Г., Харламов Г.А.* Базель II: новые правила игры // Банковское дело. — 2004. — № 12. — С. 12—18; *Хаб'юк О.* Вплив Базеля II на банки та економіку // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 8. — С. 10—13.

² Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III: [Електр. ресурс]. — <http://www.rada.gov.ua>.

³ Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Інструкція, затв. постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

включається сума переоцінки основних засобів, є випадки завищення їх оцінки. Останнє можливе шляхом проведення сум витрат як витрат за рахунками основних засобів; застосування неправильної класифікації основних засобів; надміру тривалого періоду амортизації; в разі купівлі основного засобу за ціною, що перевищує ринкову.

Проаналізуємо основні показники рівня капітальної бази банків України, запропоновані одним із авторів у науковому дослідженні⁴. Аналіз стану капіталізації банківської системи України в 2005—2010 рр. (рис. 1) показав, що за 2010 р. власний капітал банків збільшився на 19,58 % (за 2009-ий зменшився на 3,43 %). При цьому зростання капіталу банків відбулося за рахунок збільшення сплаченого зареєстрованого статутного капіталу. Крім того, протягом аналізованого періоду збільшилася частка статутного капіталу у структурі власного капіталу. Так, у 2009—2010 рр., унаслідок непокриття збитків, сума статутного капіталу перевищувала суму власного.

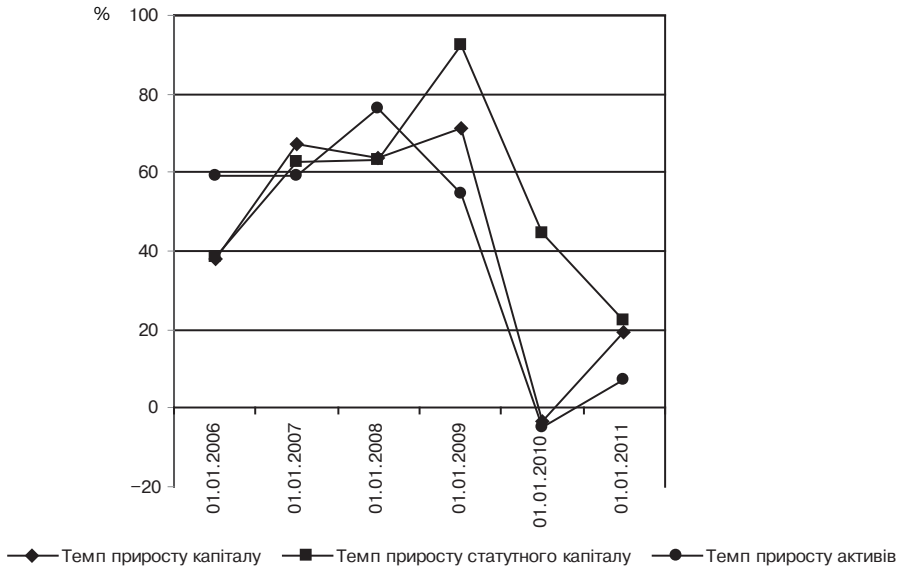
Джерело: побудовано авторами на підставі: Основні показники діяльності банків України: [Електр. ресурс]. — http://bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.

Рис. 1. Динаміка власного, статутного капіталів та коефіцієнта капіталізації по банках України за період із 01.01.2005 по 01.01.2011

У 2010-му статутний капітал банківської системи зріс також у результаті збільшення обсягу іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі банків України. За цей рік іноземний капітал у статутному капіталі банків України

⁴ Коваленко В.В., Черкашина К.Ф. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення: Моногр. — Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. — 153 с.

збільшився на 39 %, тоді як сплачений статутний капітал — лише на 22 %. Відповідно частка іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі банків України на 01.01.2011 підвищилася до 41 % (рис. 2).

Джерело: побудовано авторами.

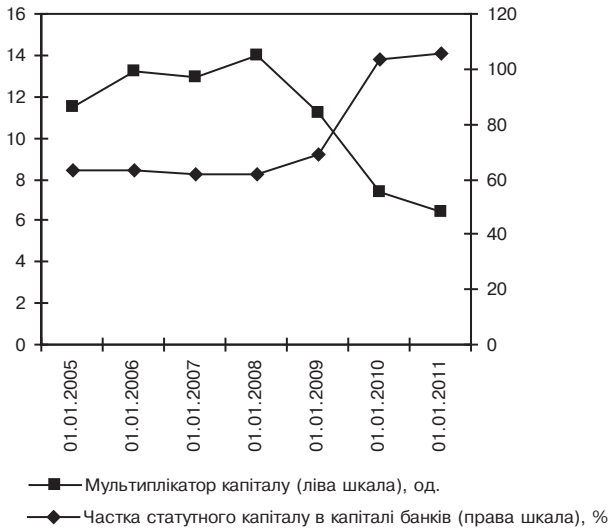
Рис. 2. Співвідношення темпів приросту капіталу, статутного капіталу й активів банків України за період із 01.01.2005 по 01.01.2011

Зауважимо, що в 2005 й 2007 рр. темп приросту активів перевищував темп приросту капіталу, проте починаючи з 2008-го спостерігається стійке перевищення темпу приросту капіталу, й особливо зареєстрованого сплаченого статутного капіталу банків, над темпом приросту активів.

Підвищення значущості статутного капіталу підтверджують дані рис. 3. Частка сплаченого зареєстрованого капіталу у структурі капіталу банків зростала починаючи з 2008 р. і в 2010-му перевищила розмір власного капіталу на 0,058 %.

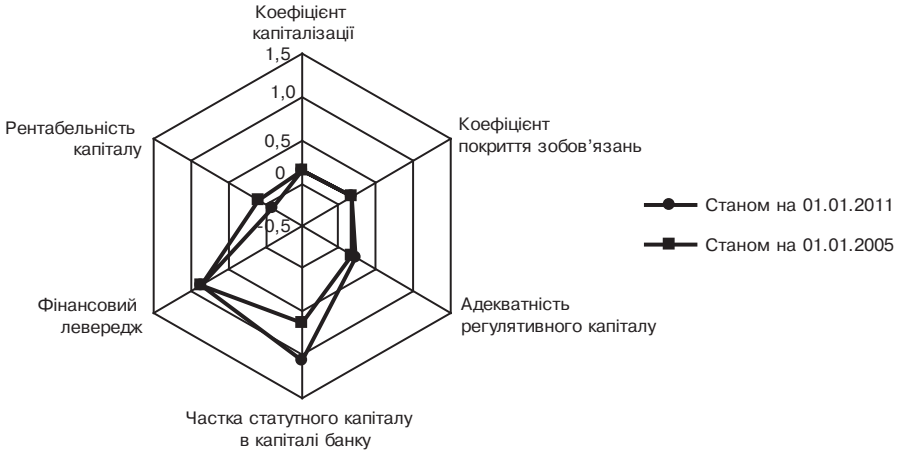
Мультиплікатор капіталу відображає банківський важіль, або обсяг активів, що спирається на банківський капітал. За високого рівня доходу банків залежність від цього капіталу приносить велику користь, а в разі збитків завдає шкоди. Починаючи з 2008 р. мультиплікатор капіталу стрімко знижується, що свідчить про намагання банківської системи обмежити вплив ризиків.

Рис. 4 дає змогу порівняти показники капіталізації банків після кризи ліквідності банківської системи 2004 р. і останньої фінансової кризи. Як видно, коефіцієнти капіталізації, покриття зобов'язань, фінансового левереджу в обох періодах майже однакові. Показник адекватності станом на 01.01.2011 дещо вищий. Варто звернути увагу на від'ємне значення рентабельності капіталу, що пов'язане з глибоким характером кризи. Значення статутного капіталу у формуванні капіталу банку підвищується внаслідок обмеженості інших джерел.

Джерело: побудовано авторами.

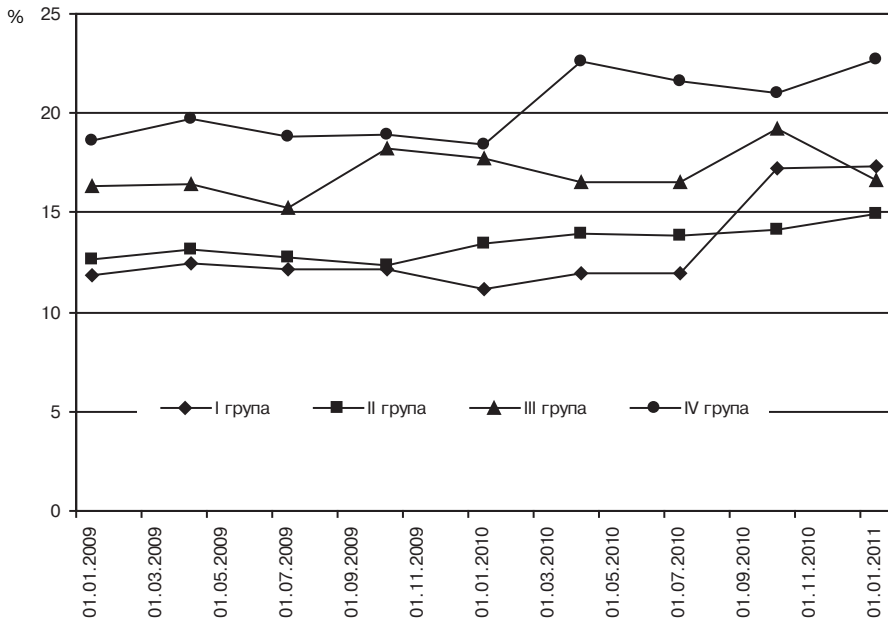
Рис. 3. Порівняння динаміки мультиплікатору капіталу та частки статутного капіталу в капіталі банків України за період із 01.01.2005 по 01.01.2011

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 4. Порівняння показників капіталізації по банківській системі України за 2004 і 2010 рр.

Цікаво, що переважна більшість банків IV групи навіть за відсутності державної підтримки виявила стійкість до кризових впливів, найбільш гострі з яких спостерігалися з другої половини 2008 р. (рис. 5). При цьому банки даної групи в основному зберегли своїх вкладників і клієнтську базу, уникнули декапіталізації, а також спромоглися навіть в умовах кризи збільшити розмір регулятивного капіталу. До речі, зазначена група належить здебільшого національному капіталу.

Джерело: побудовано авторами за даними фінансової звітності банків України за період 01.01.2009—01.01.2011 (http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Finance_b/2010/01.01.2011/fin_state.htm).

Рис. 5. Динаміка адекватності капіталу за період із 01.01.2009 по 01.01.2011

Таким чином, ефективність діяльності банківської системи України великою мірою залежить від рівня капіталізації, котрий на сьогодні визначається як занижений. Зростання капіталізації українських банків є найважливішою умовою розвитку банківського сектору, підвищення його надійності й фінансової стійкості. Тому доцільно дослідити міжнародні стандарти достатності капіталу, які передбачають створення чітких і універсальних вимог до власного капіталу банків для покриття ризиків банківської діяльності. Це дасть змогу певною мірою розв’язати проблему фінансової нестійкості банків та створити для них додаткові стимули до збільшення власного капіталу.

Базельський комітет із питань банківського нагляду й регулювання створено в 1974 р. президентами центральних банків країн Великої десятки з метою розробки рекомендацій із удосконалення банківського нагляду з уніфікації вимог до фінансового регулювання в різних країнах.

Базель I. Основним документом є “Міжнародне наближення визначення капіталу та нормативів капіталу”, прийнятий у 1988 р., головними стандартами якого виступають вимоги до формування й оцінки регулятивного капіталу і кредитного ризику. В 1997 р. прийнято Основні принципи ефективного банківського нагляду, в 1996-му — Поправки до Базельської угоди про капітал, зокрема Поправку щодо врахування ринкових ризиків.

Базель II — правила нагляду, оновлені в 2004 р. Прийнята Нова концептуальна основа Угоди про капітал, у якій посилюються вимоги до оцінки кредитного,

ринкового й операційного ризиків при розрахунку мінімальних вимог до капіталу. Більшість розвинутих країн перейшла на ці стандарти ще до початку глобальної кризи.

Базель III. Перегляд Базельських стандартів розпочався ще в 2005 р., а поштовхом для посилення регулювання стала глобальна фінансова криза, однією з причин якої були недоліки пруденційного регулювання діяльності фінансових посередників. Нові норми передбачають загальне підвищення капіталізації банків, поліпшення якості капіталу, буфери капіталу, впровадження коротко- й середньострокових нормативів ліквідності та нормативу боргового навантаження, проциклічне регулювання⁵.

Базель III висуває більш жорсткі вимоги до банківського капіталу. Основні положення нової угоди, що набрали чинності 12 вересня 2010 р., не скасовують положення Базеля II, а тільки посилюють їх. Вимоги Базеля III стосуються переважно власного капіталу, оскільки він має найвищу ліквідність і тому є найкращою формою амортизації фінансових збитків.

У Базелі III пропонується підвищити норматив відношення статутного капіталу до активів, зважених за рівнем ризиків, із 2,0 до 4,5 %, а також аналогічний норматив за капіталом першого рівня — з 4,0 до 6,0 % (рис. 6).

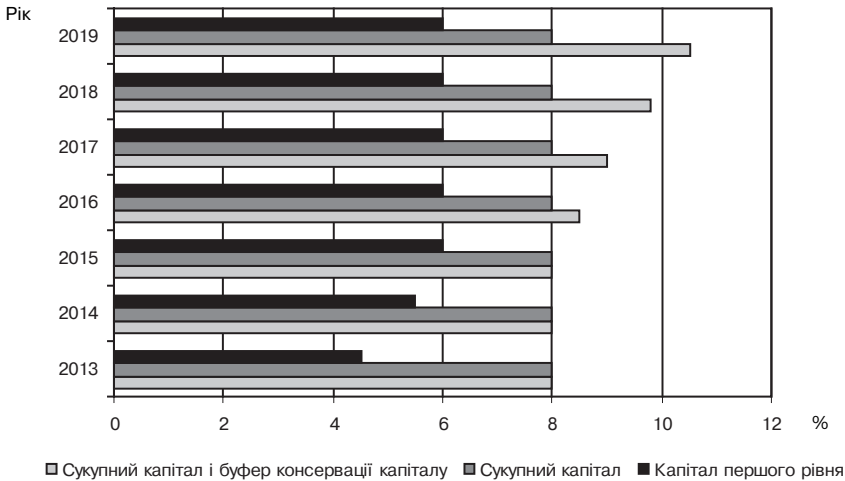

Рис. 6. Динаміка зростання вимог до капіталу

Однією з ключових відмінностей Базеля III є перехід від рекомендацій до вимог. Банківські установи, котрі не зможуть привести свою діяльність у відповідність із указаними вимогами, будуть змушені знижувати розміри бонусних виплат та скорочувати виплати дивідендів за акціями.

⁵ Weber A. The Reform on Financial Supervision and Regulation in Europe: Speech at the Institute of International and European Affairs: [Електр. ресурс]. — March, 2010. — Dublin. — 8 р. — http://www.bundesbank.de/download/presse/reden/2010/20100310.weber_dublin.en.php#a3.2.

Зупинимось на основних змінах у вимогах до капіталу Базеля III, які можна розглядати з позиції підвищення вимог до капіталу, запровадження буферів (резервів) для підтримки його достатності, відрахувань із капіталу.

Вимоги до акціонерного (власного) капіталу. Мінімальні вимоги до такого капіталу підвищено. Якщо раніше вони становили 2,0 % від суми зважених за ризиком активів до сплати податків, то тепер — 4,5 % після сплати податків (рис. 7).

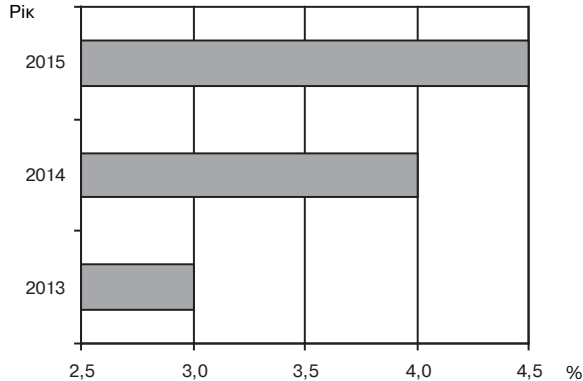

Рис. 7. Динаміка запровадження вимог до акціонерного капіталу

Вимоги до капіталу першого рівня. Головним нововведенням є істотне підвищення вимог до капіталу першого рівня, до якого рекомендовано включати лише акції й нерозподілений прибуток. Показник капіталу першого рівня повинен зростати з 4,0 до 6,0 %, що означає встановлення частки на інші інструменти капіталу першого рівня (відкладені податкові активи, інвестиції в інші фінансові компанії) в розмірі 1,5 % від загального розміру капіталу першого рівня. Структура капіталу: основний капітал — 6,0 %, додатковий — 2,0 %. Капітал третього рівня скасовано, а для страхування від ринкового ризику банки матимуть капітал, склад якого за якістю буде подібним до складу капіталу, що використовується для виконання вимог щодо протидії кредитному й операційному ризикам. Захист банків від надмірних ризиків можливий шляхом установаження коефіцієнта левереджу (відношення обсягу позикових коштів до власних) на рівні 3,5 %. Зазначений показник є нововведенням (рис. 8).

Уведення захисного буфера консервації капіталу. З метою покриття збитків унаслідок негативних змін у фінансовому й економічному середовищі передбачено формування додаткових резервів (буфера) в розмірі 2,5 % статутного капіталу банків після дивідендних відрахувань (рис. 9).

Таким чином, під час економічного зростання нові вимоги стимулюватимуть банки до створення буферного капіталу, а в періоди падіння економічної активності до банків не застосовуватимуться заходи впливу, доки дотримуватиметься мінімальна вимога. Тому банки будуть орієнтуватися на рівень у 7,0 %, аби вільно розпоряджатися заробленими коштами.

Введення концентричного буфера. Крім спостереження за виконанням вимог Базельської угоди на національних регуляторів покладається місія контролерів

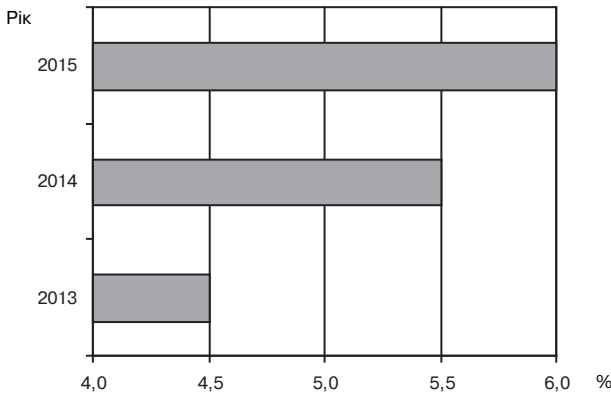

Рис. 8. Динаміка запровадження вимог до капіталу першого рівня

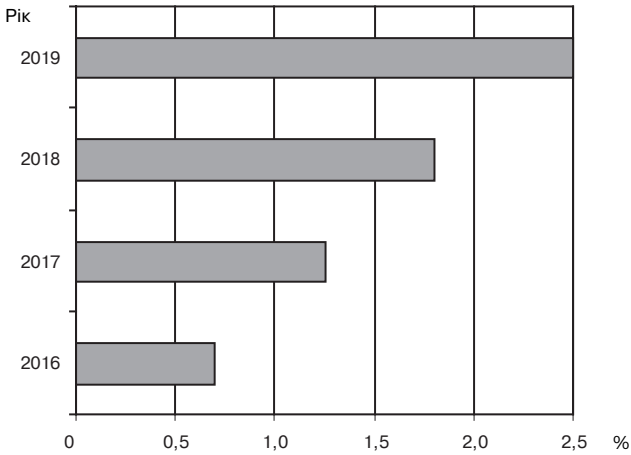

Рис. 9. Динаміка запровадження вимог до буфера консервації капіталу

обсягів кредитування національних економік. У разі істотного нарощування кредитного ризику за рахунок зростання обсягу кредитних операцій передбачено формування концентричного буфера від 0 до 0,25 % статутного капіталу. В періоди надмірного зростання кредитування наглядові органи використовуватимуть такий буфер як інструмент макропруденційного регулювання.

Співвідношення власного й залученого капіталів. Базелем III передбачений контроль співвідношення власного й залученого капіталів із метою встановлення його безризикового значення. Як безризикове приймається значення 3 % від капіталу першого рівня. Даний показник буде запроваджуватися з 2013-го по 2017 р. та, після коригувань, стане обов'язковим.

Контроль ліквідності. Як інструмент контролю ліквідності передбачений показник покриття ліквідності “Liquidity Coverage Ratio” (LCR). Він контролює покриття впливу капіталу за 30-денний термін та буде впроваджений орієнтовно з 2015 р.

Із метою контролю достатності фінансування запроваджено показник “Net Funding Stability Ratio” (NFSR), який відображає співвідношення наявних і необхідних обсягів фінансування, що вимагаються. Запровадження NFSR планується з 2018 р.

У Доповіді з питань глобальної фінансової стабільності МВФ зазначається, що нові глобальні кількісні стандарти ліквідності Базеля III для управління ризиком ліквідності повинні підвищити стабільність банківського сектору та опосередковано сприяти зменшенню системного ризику ліквідності⁶. За своєю сутністю правила Базеля III є макропруденційними, тобто покликані обмежувати прийняття ризику ліквідності кожним банком.

Для подолання системних ризиків ліквідності органи регулювання повинні:

- вжити заходів із поліпшення роботи ринків фінансування шляхом зміцнення їхньої інфраструктури;
- посилити вимоги щодо нагляду й регулювання небанківських фінансових установ, які сприяють виникненню системних ризиків ліквідності через так звані тіньові банки, що являють собою інституції, котрі ведуть аналогічну діяльність, але мають менш суворі норми регулювання, ніж банки;
- здійснювати більш тісну міжнародну координацію та повністю розкривати ринкову інформацію за відповідними ринками фінансування й строками погашення активів і пасивів, що дасть змогу належним чином оцінювати зростання ризиків дефіциту ліквідності у фінансовій системі;
- поліпшити оцінку загальної ефективності витрат на різні макропруденційні інструменти.

Варто згадати про дослідження “Barclays Capital” стосовно наслідків чотирьох ключових ініціатив уряду США: щодо фінансової реформи, запровадження податку на високоризикові операції банків, обмеження розміру власного капіталу банків і ступеня їх залучення у високоризикові операції та введення третьої частини положень Базельського комітету з банківського нагляду (Базеля III), опублікованих у грудні 2009 р.⁷. За результатами даного дослідження, найвищі ризики зазначені реформи несуть держателям облігацій, емітованих фінансовими корпораціями. Аналітики “Barclays Capital” підраховали, що найбільших збитків від запровадження податку на високоризикові операції зазнають такі банки, як “Citigroup”, “JP Morgan Chase” та “Bank of America”, — на рік вони можуть виплачувати по 2,1, 1,9 і 1,7 млрд дол. нових податків відповідно (табл.).

Треба згадати й таку позицію Базеля III, як регулярно важливі банки. Такими названо фінустанови, вплив котрих на економіку країни дуже великий і дефолт яких може спричинити критичні зміни. До таких банків висуваються підвищені вимоги резервів, які значно вищі від граничних значень.

Загалом удосконалення базельських принципів викликane тим, що в ході реалізації Базеля II в банківських системах виникли певні проблеми, а саме: критичний

⁶ Доклад по вопросам глобальной финансовой стабильности: [Електр. ресурс]. — <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/gfsr/2011/01/pdf/pressr.pdf>.

⁷ Что потребует от банков Базель III: [Електр. ресурс]. — <http://www.barcap.com>.

Таблиця. Можливий ступінь впливу на крупні банки США державних ініціатив

Банк	Законопроект про фінансову реформу	Податок на відповідальність за фінансову кризу (на рік)	Обмеження розміру власного капіталу банків та їх операцій	Базель III
Bank of America	Високий	Середній (1,7 млрд дол.)	Високий	Середній
Citigroup	Високий	Високий (2,1 млрд дол.)	Високий	Середній
JP Morgan Chase	Середній	Високий (1,9 млрд дол.)	Високий	Середній
Wells Fargo	Середній	Низький (0,6 млрд дол.)	Низький	Середній
Goldman Sachs	Високий	Середній (1,2 млрд дол.)	Високий	Середній
Morgan Stanley	Високий	Середній (1,0 млрд дол.)	Високий	Середній
American Express	Низький	Низький (0,1 млрд дол.)	Низький	Середній
Capital One	Низький	Низький (0,1 млрд дол.)	Низький	Низький
General Electric Capital	Низький	Низький (0,9 млрд дол.)	Високий	Низький

рівень співвідношення запозиченого й власного капіталів у фінансовій і, зокрема, банківській системах, що мало прояв у недостатній якості капіталу й абсорбції збитків; надмірне зростання кредитування з використанням недосконалої методики оцінки кредитоспроможності позичальників у кредитній політиці банків; неналежне управління ризиками та низька мотивація для побудови зваженої системи управління ризиками, спрямованої на досягнення результатів у довгостроковій перспективі, в т. ч. через неадекватні компенсаційні системи; недостатній резерв ліквідності та надмірно агресивна трансформація строків платежів; значний вплив системних ризиків на велику кількість пов'язаних учасників фінансового ринку, що разом із впливом глобальної економіки підвищило його вразливість до фінансових потрясінь, викликаних світовою фінансовою кризою, та, відповідно, недостатній нагляд за впливом учасників ринків один на одного, який мав пом'якшити цю залежність.

З огляду на зазначене рекомендації, викладені в Базелі III, набувають нового значення. Важливим фактом є те, що нова угода основну увагу приділяє перегляду підходів до ліквідності фінансових інститутів, оскільки саме реалізація ризиків ліквідності була рушійною силою фінансової кризи. Відповідно, основні пропозиції Базеля III зводяться до зміни підходів до визначення капіталу та уточнення ряду показників. У свою чергу, найскладнішим у виконанні даних рекомендацій є досягнення необхідного рівня капіталу, який був істотно підвищений; удосконалення підходів до управління банківськими ризиками, зокрема ліквідності; підвищення прозорості банків та вдосконалення підходів до розкриття фінансової звітності.